

IZKORIŠČANJE ZAPUŠČINE SLOVENSKE EMPIRIČNE SOCIOLOGIJE ZA DANAŠNJE NAMENE V OKVIRU SEKUNDARNE ANALIZE

POVZETEK

Namen članka je pregled možnosti, ki jih daje sekundarna analiza podatkov. Arhivi podatkov skrbijo za čim bolj pregleden opis podatkov, ki olajša sekundarno analizo. Ustrezno urejeno gradivo iz preteklih raziskav pomeni shranjeno izkušnjo o pristopih k problemom in primerjalno podlago, dano na voljo sedanjim raziskovalcem. Gradivo je nenadomestljivo tudi za pedagoške namene, pri usposabljanju bodočih družboslovcev. Iz tradicije slovenske empirične sociologije lahko črpamo dragoceno gradivo, ki ustrezno uporabljeno lahko obogati naše razumevanje dogajanja v slovenski družbi danes.

ABSTRACT

This article reviews the possibilities of the secondary analysis and the contribution of the social science data archives. The basic task of a data archive is that of achieving the transparency of data, which helps with the secondary analysis. Appropriately arranged data archive holdings represents preserved experience of past approaches to the research problems in a form, easy to use for present researchers. The archive puts emphasis on the most important social science studies in a country that follows from a rich tradition of empirical social science research. Used appropriately the data from the past can improve our understanding of the present moment in a Slovene society.

Uvod

Izdelava resne raziskave od koncepta, operacionalizacije, zbiranja podatkov in do narejene analize zahteva veliko sredstev, znanja in izkušenj. Velike institucije, kot je npr. ameriški ISR (Institute for Social Research, Michigan), si lahko privoščijo specialiste za vsakega od naštetih področij. Raziskovalci, ki ne delujejo v okviru takšnih ustanov,

* Arhiv družboslovnih podatkov, Univerza v Ljubljani.

pogosto ostanejo brez materiala za svoje udejstvovanje? Neki raziskovalec, ki je poučeval na manjši univerzi v ZDA, je na podlagi lastne izkušnje sklepal, da najbrž pri iskanju primernih podatkov za analizo ni osamljen. Tako se je porodila ideja, da bi oblikovali raziskavo, ki bi bila že v zasnovi namenjena čim širšemu krogu uporabnikov. Iz tega je nastala anketa GSS (General Social Survey), značilna po širokem izboru vsebin, ki jih pokriva, in postavljanju vprašanj na čim bolj standarden način, tako da so podatki takoj na razpolago javnosti in zainteresiranim raziskovalcem. Jim Davis, raziskovalec, ki ga omenjamo, še danes s svojimi sodelavci skrbi za GSS, različico našega SJM (Slovenskega javnega mnenja). Za nazaj je uspeh projekta nesporen, saj zagotavlja s svojimi vedno daljšimi časovnimi serijami primerljivih indikatorjev vpogled pod tančico dogajanj in razumevanje sprememb v družbi. To pa zato, ker je bil že na začetku načrtovan na izhodiščih sekundarne analize. Noben raziskovalec ne bi šel danes delat raziskave, ki bo do polnega izraza prišla šele, denimo, čez trideset let, ko se bo izpolnila zadnja točka v časovni seriji. Podobne raziskave kot je omenjeni GSS danes poznajo tudi drugi narodi, v Nemčiji je to ALLBUS (Allgemeine Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften) pod pokroviteljstvom ZUMA (Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen), v Angliji je to serija BSA (British social attitudes) znotraj SCPR (Social and Community Planning Research).

Klasiki kot so Marx in Engels, Weber in Durkheim so vsi uporabljali sekundarno analizo pri svojih znanih študijah Kapitalu, Protestantski etiki, in Samomoru. Slednji je s kritično uporabo in ocenjevanjem možnih pristranskosti statistik o razširjenosti samomorov še vedno najodličnejši zgled metodološke doslednosti in domišljenosti rešitev z omejenimi sredstvi v okviru razpoložljivih podatkov iz druge roke.

Opredelitev sekundarne analize

Sekundarna analiza je raziskovalna metoda, katere posebnost je uporaba podatkov za namen, ki se razlikuje od izvornega namena zbranih podatkov.

S podatki v zgornji opredelitvi niso mišljene samo objavljene statistike, kot so Statistični letopisi in druge publikacije. Podatki v takšni obliki, kakršne je imel na voljo Durkheim pri svoji študiji O samomoru, se ne dajo poljubno preurejati in ponovno analizirati. Danes, v dobi arhivov podatkov, so na računalnikih shranjeni podatki v obliki podatkovne matrike, kjer so urejeno po enotah in spremenljivkah zapisane šifre odgovorov na vprašanja iz ankete. Takšni "surovi" podatki omogočajo neomejeno kombiniranje več spremenljivk v izbranem analitičnem pristopu k problemu ter s tem izjemno fleksibilnost.

Različne posebne raziskovalne metode, kot so eksperiment, anketa, primerjalno raziskovanje, analiza dokumentov, lahko s stališča sekundarne analize presojava na skupni podlagi. Sekundarna analiza kot metodološki pristop vsebuje nekatere posebnosti, ki jih moramo obravnavati ločeno od problemov vsake od zgoraj naštetih posebnih metod. Na splošno gre za tehtanje prednosti in slabosti uporabe sekundarne analize za dan raziskovalni problem v primerjavi z alternativnimi pristopi, ki predvidevajo novo

zbiranje podatkov. Sledeč Haymanu (1972: 6-24), razloge za uporabo sekundarne analize lahko razdelimo v tri skupine:

- A. konceptualno-vsebinski razlogi
- B. metodološki razlogi
- C. ekonomski razlogi.

A. Konceptualno-vsebinski razlogi

Eden od očitkov sekundarni analizi je, da podatkov ne moremo ločiti od konceptualnih izhodišč, ki so bila uporabljena kot vodilo pri zasnovi prvotne raziskave. Ne moremo zanikati pomena tega opozorila. Podatki, ki so na voljo, namreč lahko neupravičeno zožijo zanimanje samo na en vidik sicer širšega področja konceptualne opredelitve problema. Na podlagi ocenjevanja vsebinske veljavnosti nam tako grozi nevarnost, da v sekundarni analizi preširoko interpretiramo izbrane indikatorje. Po drugi strani pa lahko pomanjkanje iskanih konkretnih podatkov prispeva k splošnejši opredelitvi problema. Tako Hyman pravi, da sekundarna analiza spodbuja bolj teoretski način razmišljanja in pristopa k problemom (1972: 23–24). Denimo, da smo si v izhodišču izbrali raziskovanje problema onesnaženja z avtomobili. Vendar ugotovimo, da za določeno obdobje ni na voljo primernih podatkov. Ker pa imamo podatke o odnosu do drugih vrst onesnaženja, kot so jedrske elektrarne, iz industrije itd., v rekonceptualizaciji postavimo vprašanje pojasnitve odnosa do onesnaženja na splošno, s čimer tudi naše ugotovitve pridobijo na veljavnosti.

Podatki, zbrani v raziskavi za določen namen, vsebinska zožitev problema in prisotnost tistih elementov v operacionalizaciji, ki se v avtorskem pristopu kažejo ključni pri pojasnitvi, pa kljub omenjenim omejitvam ne izključujejo možnosti drugačne razlage v okviru sekundarne analize in pri oblikovanju sklepov. Zato raziskave, ki so narejene z mislijo, da bi bile morda uporabne tudi za druge, vključujejo, zlasti v poglavju socio demografskih spremenljivk, čim bolj standardne načine merjenja, denimo starosti, izobrazbe in poklica (Ehling in drugi 1992). Npr. starost zaznamujejo skozi letnico in mesec rojstva, kar kasneje omogoča poljubno preurejanje v klasifikacije generacijskih skupin, življenjskih obdobj ali kohort. Iz podrobne informacije o poklicu lahko vsak po svoje izpelje želeno klasifikacijo, ali v točke na lestvici prestiža, v Goldthorpevo ali kako drugo shemo družbenih razredov, glede na tip dela itd. Ali pa vzemimo primer popolnoma različne konceptualizacije istega podatka, ki ga dajeta Mochman in Gutenier (1988), uporabe anketnega vprašanja o pogostosti razpravljanja s sosedi o politiki. V enem pristopu je to lahko indikator interesa za politiko, v drugem pa integracije v sosesko. Podoben zgled, kako isti vir podatkov dopušča raziskovanje zelo raznovrstnih problemov, je tudi britanska raziskava GHS (General Household Survey). Različni raziskovalci so po evidenci DA (The British Data Archive; <http://dawwww.essex.ac.uk/>) omenjeno raziskavo uporabili med drugim za:

- raziskovanje značilnosti brezposelnih;
- proučevanje učinkov socialne politike;

- raziskovanje učinkov družbenega razreda, spola in narodnosti na dostopnost fakultetne izobrazbe;
- za raziskovanje finančnih virov, ki so na voljo starostnikom...

Z množenjem števila podatkov in njihovo lažjo dostopnostjo se odpirajo možnosti za pristope k problemom, ki si jih sicer ne bi mogli zamišljati. Nenadomestljiv potencial sekundarne analize je v raziskovanju preteklosti. Za raziskovalca, ki ga zanima obdobje prehoda, so podatki iz socialističnih držav pred prehodom edinstven vir, na katerem gradi svoje raziskave. V nemškem ZA (Zentral Archiv) jim je uspelo zbrati in dokumentirati 400 raziskav s pripadajočimi podatki iz obdobja NDR (Brislinger in drugi 1997). V tem smislu je tudi današnji raziskovalec, kot nekje pravi Lasarsfeld, s svojim izborom problemov in z zbranimi podatki odgovoren bodočim zgodovinarjem pri zagotavljanju gradiva za njihovo analizo. Zagotovo nekatere vsebine s časom zbledijo. Vendar je za nazaj določene vrste podatkov nemogoče zbirati. Tako da preostane samo še sekundarna analiza ohranjenih podatkov. Pri tem so dragocene raziskave, kot je SJM, kolikor kljubujejo spreminjanju vsebin s tem, ko ponavljajo iste indikatorje skozi daljša obdobja. Indikatorji za Splošno družboslovno anketo so že izbrani z upoštevanjem širšega vidika dolgoročne uporabnosti. Medtem ko se primarni analitik ukvarja s problemi, ki so aktualni zdaj, je sekundarni analitik imun pred modnimi vplivi trenutno zanimivih tem in se pogloblja v vsebine, ki imajo trajnejšo veljavo. Prisiljen se je vživeti v zastavitve problemov mnogih avtorjev in biti inovativen pri iskanju konceptualne enotnosti pojavno različnih oblik raziskovanega problema.

Longitudinalne študije trendov in mednarodne primerjalne raziskave so podobni primeri potenciala sekundarne analize. Skupna prizadevanja arhivov podatkov v Evropi in mednarodnih povezav raziskovalcev so pripeljala do izbora podatkov iz volilnih raziskav za devet evropskih držav, ki pokriva obdobje od 1945–95 (Mochmann et al. 1999). Izkoriščanje podatkov za primerjalne analize trendov napovedujejo pregledi nacionalnih mnenjskih anket, denimo v obliki, ki jo ponuja The Opinion Polls Unit angleškega DA (The British Data Archive). Pri tem je zlasti v okviru mednarodnih primerjalnih raziskav problem, kako najti funkcionalno in proceduralno ekvivalentne podatke. Cilj pri tem je po navadi v okviru mednarodnih projektov sodelovanja, kot je znani ISSP, poskrbeti za proceduralno ekvivalenco, to je čim bolj izenačen postopek izvedbe, ki se kaže v postavitvi popolnoma identičnih vprašanj. Ali to vodi tudi do identičnih indikatorjev v konceptualnem smislu (funkcionalna ekvivalenca), pa je prepuščeno analizi.

B. Metodološki razlogi

Metodološki razlogi za uporabo sekundarne analize so tesno povezani s konceptualno-vsebinskimi, s tem da je tokrat poudarek na kakovosti dobljenih sklepov, ki izhajajo iz analiziranih podatkov. Gre za vprašanje napak, zanesljivosti in veljavnosti sklepov. Prednost uporabe sekundarne analize pred drugimi metodami je v tem, da si tu lahko privoščimo uporabo kombinacije več virov podatkov. Isti rezultat bi v primarni analizi lahko dosegli le z izjemnim povečanjem stroškov, ko bi na različne načine

pristopali k zbiranju podatkov. Denimo, da se ukvarjamo z medijskimi navadami Slovencev in pri analizi uporabljamo podatke iz različnih anket, kot je Mediana ali Slovensko javno mnenje, ter interne podatke neposrednega merjenja spremljanosti medijskih hiš, kot je prodana naklada revij. Podatki iz enega vira so lahko pristranski, denimo, da Mladine manj prodajo kot pa dejansko berejo. To pristranskost lahko uravnatežijo podatki iz anket, ki pa so lahko nezanesljivi zaradi pristranskosti spomina ali neustreznosti vzorčnega pokritja. V smislu triangulacije metod je v tem primeru metoda oz. način produkcije podatkov ena od spremenljivk, ki jo upoštevamo pri razlagi rezultatov. Če različne metode dajo približno enake rezultate, sklepamo, da ta nima vpliva na rezultate. Durkheim (1992), denimo, je v omenjeni študiji opozarjal na pristranskost statističnih podatkov o številu ubojev v času vojne v primerjavi z mirnodobskimi. Pristranskost nastane zaradi neprimerljive populacije, mlajši moški so večinoma vpoklicani v vojsko. Zaradi zmede v administraciji del podatkov ne pride v statistike. Raziskovalci kriminalitete vedo, da uradne statistike lahko pristransko odsevajo večjo učinkovitost policije pri odkrivanju kriminala.

Prednosti sekundarne analize se kažejo v treh pristopih, skozi možnost ponovitve (replikacije), podaljšanja (ekstenzije) in posploševanja pri uporabi podatkov, ki so bili izvorno zbrani za določen namen. Tako za pedagoške namene ali pa kot podaljšek izhodiščne raziskave pogosto uporabljamo postopek replikacije prvotne študije. Ko preverjamo ugotovitve izhodiščne raziskave, te pridobijo v smislu objektivnosti in nepristranskosti. Za izboljšanje kakovosti podatkov in njihove primerljivosti je sekundarna analiza zelo učinkovita predstopnja vsake nove raziskave na določeno temo, kar dosežemo z uporabo standardnih indikatorjev za določen koncept. Obstoječe raziskave so vir idej za bodoče študije. Pri oblikovanju nove raziskave lahko uporabimo rešitve iz preteklih raziskav, npr. tako da ponovimo vprašanja. Na ta način dobimo kriterijske vrednosti za ocenjevanje sprememb. Z množenjem števila raziskav iz sorodnih izhodišč izboljšamo veljavnost teorije, saj se znanje o problemu nalaga (kumulira), kar lahko pripelje do novih odkritij. S stališča merjenja daje širši obseg indikatorjev večjo zanesljivost, če je v tem zajeta tudi vsebinska raznovrstnost, pa tudi veljavnosti merjenja danih konceptov. Sklepe in teorije, zgrajene na obstoječih podatkih, v novi raziskavi dodatno preverjamo.

Nekateri pristopi in metodološke rešitve so izvedljivi samo v okviru sekundarne analize. S kombinacijo več datotek si povečamo število enot za določeno ciljno spremenljivko. Zgled prednosti, ki iz tega sledijo, daje raziskava o stališčih do abortusa (Cook et al. 1992), kjer je uporabljena medletna kumulativna datoteka GSS. Večje število enot omogoča preverjanje kompleksnejših multivariatnih povezanosti. Združevanje datotek omogoča analizo posebnih skupin, ki so sicer v splošnih anketah razmeroma malo zastopane v vzorcu, npr. skupine brezposlenih. Podatki, ki prihajajo iz več držav in iz različnih obdobj, v smislu podaljšanja (ekstenzije), omogočajo preverjanje teorij v različnih okoliščinah, ki jih predstavljajo takšne konfiguracije. Takšna teorija je veljavnejša, če se rezultati ponovijo. Če pa najdemo razlike, ki so plod različnih kontekstualnih dejavnikov, je to novo spoznanje v smislu napredovanja znanja o pogojih

in okoliščinah veljave določene razlage. Natančnost rezultatov je s kombinacijami več virov večja, obenem pa imamo možnost nadzirati še dodatne dejavnike.

Metodološke slabosti so v tem, da sekundarni raziskovalec nima vpogleda v vse podrobnosti postopkovne kakovosti zbranih podatkov, s čimer se poveča možnost, da spregleda napako v podatkih. Primarni raziskovalec ima na voljo informacije o slabostih pri izvedbi, ki jih pri analizi upošteva, ki pa ostanejo skrite drugim uporabnikom. Sekundarni analitik mora pri izboru podatkov za svoj namen presojeti ustreznost kakovosti podatkov, kot so vzorčni načrt in stopnja sodelovanja, način izvedbe in kontrole, vnosa in urejanja ter čiščenja podatkov. Pri sekundarni analizi se je treba omejiti glede števila upoštevanih spremenljivk in virov podatkov, pač glede na čas in sredstva, ki jih imamo na voljo, kljub prihranku v fazi zbiranja podatkov. Med omejitvami za sekundarno analizo je tudi pristanek avtorjev prvotnih raziskav, da izrabljene podatke ponudijo v ponovno uporabo. V tem se kaže solidarnost uveljavljenih raziskovalcev, ki jim je uspelo pridobiti sredstva za njihove raziskave, da dajo podatke na voljo tudi drugim, ki imajo s tem možnost preveriti njegove ugotovitve ali pa izkoriščati gradivo za druge namene. Dati podatke nazaj javnosti je tudi etična obveza raziskovalcev do raziskovanih oseb.

Nadalje je omejitev pri uporabi sekundarne analize neobvladovanje analitičnih prijemov, ki so zaradi količine podatkov in nujnosti upoštevanja njihove raznolikosti nadgradnja običajnih postopkov primarni analizi. To se zlasti pokaže pri pripravi podatkov za določeno vrsto analize, npr. resničnih primerjalnih študij ali študij trendov. Pri tem je spet pomembna vloga arhivov podatkov, da skrbijo za usposabljanje uporabnikov in spoznavanje s posameznimi študijami ter spodbujajo gradnjo kumulativnih datotek in s tem dodajanje vrednosti obstoječim podatkom.

C. Ekonomski razlogi

Ekonomske razloge za uporabo sekundarne analize bo prisiljen upoštevati zlasti raziskovalec, ki ima na voljo zelo omejena finančna sredstva. Če vemo, da stroški terenske faze raziskave, kot je Slovensko javno mnenje, znesejo več kot 5.000.000 SIT, vidimo da z uporabo obstoječih podatkov ogromno prihranimo, tudi če odštejemo stroške iskanja in pridobivanja podatkov za lastno uporabo. Takšen način dela bo še zlasti zanimiv za študente, ki se z omejenimi sredstvi lotevajo diplomskih ali seminarskih nalog, ter raziskovalce individualiste, ki nočejo biti vezani na velike inštitute in projekte, si pa ne morejo privoščiti dragih raziskav. Ko tehtamo uporabo sekundarne analize za izbrani problem, imamo pred očmi zlasti prihranek stroškov in časa pri zbiranju podatkov, ki lahko poplača morebitno omejeno uporabnost obstoječih podatkov. Hitra rešitev, četudi ne popolna, ima vselej prednost pred projektom, ki nam ga zaradi časovne in cenovne zahtevnosti ne uspe končati v zahtevanem roku ali ga sploh opustimo.

Izjemen je tudi prispevek dokumentiranih in lahko dostopnih podatkov iz uveljavljenih raziskav pri izobraževanju bodočih družboslovcev. Primerjanje objavljenih člankov iz raziskave z rezultati ponovljenih analiz izvornih podatkov je za družboslovce ekvivalentno vlogi laboratorijskih eksperimentov pri študiju naravoslovja. Skozi to se

priučijo veljavnih vzorcev razmišljanja in delovanja v okviru znanstvene paradigme (Kuhn). Arhivi podatkov za ta namen pripravljajo študijske svežnje na določeno temo, npr. priročnik z vsebovanimi teoretičnimi izhodišči in podatke, pripravljene za analizo.

Pomemben prihranek sekundarne analize pa je prihranek pri družbenih stroških bremena, ki mu je izpostavljena populacija. Z množenjem števila anket povsod po svetu upada pripravljenost ljudi za sodelovanje. Zato je odgovornost znanstvenikov, da čim bolj pazljivo ravnajo s tem omejenim virom, iz katerega črpajo podatkovno gradivo za svoje raziskave. S ponovno uporabo obstoječih podatkov v zameno za izdelavo nove ankete prihranimo ta vir za resne in utemeljene nove študije, ki pa so kasneje po možnosti na voljo vsem zainteresiranim uporabnikom. V tej smeri potekajo povezovanja sorodnih projektov, ki so tradicionalno potekali ločeno, da bi se izognili zbiranju podvojenih informacij in zapolnili praznine v znanju. Pregled vsebin norveške raziskave Kakovosti življenja je, denimo, sodelujoče pri tem projektu vodil do sklepa:

Opazimo lahko izrazito podvajanje informacij na posameznih področjih. Vendar pa natančnejši pregled pokaže, da je še mnogo področij nepokritih ali neustrezno zapolnjenih. Z ustrezno usmerjenimi prizadevanji bi lahko zapolnili te vsebine.
(<http://www.nsd.ui.no/english/NSD/Newsletter/reorganisation.shtml>)

Izhajajoč iz tega spoznanja, avtorji te raziskave kličejo k večjemu izkoriščanju podatkov iz javnih registrov in popisov, h kombinaciji panelne raziskave za raziskovanje 'zgodovine dogodkov' z običajno ponavljano raziskavo v časovnem preseku. Novi koncept raziskave ohranja del vsebin stalnih, del pa jih izmenjuje, da bi s tem ohranil primerjavo skozi čas in opazovanje trendov.

Vloga arhivov družboslovnih podatkov

Z obstojem mreže družboslovnih arhivov postaja sekundarna analiza lažje dostopna za večje število uporabnikov kot pa je bilo to v preteklosti. Za zgled organiziranosti takšnih arhivov si lahko vzamemo slovenski Arhiv družboslovnih podatkov (http://rcul.uni-lj.si/~fd_adp/). Omenjeni arhiv je namenjen temu, da bi uporabnikom, ki bi pri svojem delu radi uporabili obstoječe podatke iz raznih raziskav, olajšal dostop do njih. Cilj je zagotavljanje znanstvene informacijske osnove za raziskovanje in izobraževanje. Kot pravi Scheuch (1990), so družboslovni arhivi na podoben način kot v naravoslovju eksperimentalni centri znanstvena infrastruktura potrebna za spodbujanje napredovanja znanja. Arhivi podatkov spodbujajo različne že omenjene pristope v okviru sekundarne analize. Denimo s tem, ko avtorji raziskav dajo na razpolago zbrane podatke, lahko drugi raziskovalci preverijo njihove ugotovitve.

Med nalogami arhiva za uresničevanje njegovega cilja so:

- arhiv shranjuje obstoječe podatke iz družboslovnih raziskav pred uničenjem;
- pripravlja opise raziskav, ki olajšajo iskanje zelenih podatkov;
- ureja dokumentacijo raziskav in preureja podatke v obliko, ki omogoča čim lažjo ponovno uporabo. Običajno so to datoteke v računalniško berljivi obliki, pripravljene za statistično obdelavo, ki jih spremljata izvirni vprašalnik in kodirna knjiga;

- arhiv po naročilu uporabnikov priskrbi podatke in spremljajoče gradivo;

Slovenski Arhiv družboslovnih podatkov se kot nacionalni družboslovni arhiv povezuje z mednarodnim arhivskim gibanjem CESSDA (Council of European Social Science Data Archives) (Error! Bookmark not defined. in IFDO (International Federation of Data Organizations) ter posreduje v mednarodni izmenjavi podatkov za domače uporabnike, če si želijo priskrbeti gradivo iz tujih arhivov.

Arhivi podatkov s svojim obstojem posebej izrazito prispevajo pri mednarodnih primerjalnih raziskavah in raziskavah trendov, kjer pridejo do izraza vse prej našete prednosti sekundarne analize. Nacionalni arhivi podatkov, s tem ko hranijo množico podatkov iz opravljenih raziskav, podrobno opisanih na ravni spremenljivk, s tem ko zagotavljajo oceno kakovosti podatkov, s tem ko omogočajo lahko dostopnost do iskanega gradiva z enega mesta in s tem da posedujejo poznavanje možnosti uporabe razpoložljivega gradiva v okolju zunaj arhiva, z vsem tem povečujejo preglednost podatkov in njihovo uporabnost v oviru sekundarne analize (Lane 1990). Organizirani arhivi nam olajšajo iskanje podatkov za primerjave med državami. Kot opažata Tanenbaum in Mochmann (1984: 505), pa kljub obstoju arhivov rezultat iskanja primerjav za nazaj dostikrat ne da povsem uporabnih rezultatov, ker je način zastavitve vprašanj v posameznih deželah zelo svojski. Zato je v prihodnje vloga arhivov še pomembnejša pri načrtovanju novih raziskav, kjer raziskovalci iz več držav usklajeno oblikujejo identične raziskovalne instrumente in s tem zagotavljajo primerljive podatke, npr. tako kot v znani raziskavi ISSP.

Današnji pomen zapuščine slovenske empirične sociologije

Na koncu prispevka bomo načrtali nekaj tez o pomenu in uporabnosti zapuščine slovenske empirične sociologije za današnji čas. Ko razmišljamo o vlogi Arhiva družboslovnih podatkov na Slovenskem, moramo namreč upoštevati predvsem lastno empirično družboslovno tradicijo. Njegov temeljni namen je prispevati k boljšemu razumevanje lastne družbe. Evidenca, ki jo dajejo družboslovne raziskave iz preteklosti, je še posebej dragocena. Te raziskave shranjuje in ponuja za uporabo nacionalni arhivi podatkov. Problem je to, da izgubljenih in slabo dokumentiranih raziskav ni mogoče ponoviti, kar krni kakovost sedanjih ugotovitev. Sistematično iskanje dokazov iz preteklosti za raziskovanje trendov bi obogatilo spoznanja o družbenih spremembah. Prikažemo lahko spremenljivo naravo družbe skozi iskanje podobnosti in razlik v času in prostoru. Od kod torej izhaja večina empiričnih socioloških raziskav in spremljajoči podatkov o Slovencih?

Ustanovitev Inštituta za sociologijo in filozofijo (ISF) leta 1959 predstavlja institucionalizacijo slovenske šole sociologije. Tradicija raziskovanja s pomembnimi avtorji in usmeritvami se nadaljuje v sedanost. Raziskave iz šestdesetih in sedemdesetih let so edinstven vir podatkov o posameznih družbenih pojavih. Ti podatki predstavljajo izhodišče sedanjih raziskav na področjih proučevanja lokalnih skupnosti, raziskav kakovosti življenja, stališč in vrednot, navad, življenjskih stilov, sociologije družine in

proučevanja rodnosti, mladine, industrijske sociologije... Nihče, ki se resno ukvarja s katerim od teh področij, ne more mimo tega vira. Vendar je zelo malo poizkusov kritične zgodovinske tematizacije dogajanja na družboslovnem disciplinarnem področju v Sloveniji. Poizkusi na to temo so omejeni na nekaj primerov, pogosto aprioristično obravnavanih v smislu "ustreznosti" teoretskih zastavkov brez posebnega ovrednotenja empiričnega sociološkega pristopa (Bjegović 1979; Bernik 1990).

Zgodovina družboslovja se običajno vrti okrog velikih svetovno uveljavljenih imen. Pomen ukvarjanja z zgodovino nacionalnih šol sociologije manjših narodov je v nasprotju s temi bolj v poudarjanju vsebinskih posebnosti in specifičnih metodoloških pristopov. Te se sicer navezujejo na širše dogajanje v stroki po svetu, so pa zanimivejši zaradi rezultatov in ugotovitev, do katerih prihajajo, o posebnostih slovenske družbe. V tem smislu nas tule ne zanimajo okoliščine in dejavniki, ki so omejevali in usmerjali sociološko produkcijo, na način sociologije znanja. Dokazati želimo, da so ravno rezultati, do katerih so prišli, najbolj vredni in uporabni še danes, kot vir podatkov o stanju v tedanji družbi, ki ga lahko uporabimo pri razumevanju današnjih dogajanj. Vrednost rezultatov teh zgodnjih socioloških raziskav pa hkrati nakazuje, da so tudi metodološka izpopolnjenost in znanstveni pristop, njihova teoretska razgledanost ter poznavanje in obvladovanje raznovrstnih analitičnih pristopov lahko standard kakovosti za sedanje raziskave. Zaradi vsega tega pa so te raziskave nenadomestljive tudi pri izobraževanju bodočih sociologov.

Kot podkrepitev posameznih tez o pomenu slovenske šole empirične sociologije si pogledimo nekaj ponazoritev.

Tematska področja, ki so podrobneje pokrita in ki so še vedno zelo zanimiva za analizo, so naštetja tule. Navajamo samo posamezne tipične raziskave za vsako od področij.

- prosti čas (Jezernik 1965; Boh 1966; Boh in Saksida 1969);
- medijske navade, komuniciranje, družbena aktivnost (npr. Barbič 1978). Raziskava MKS (Saksida 1962) je bila prva obsežna empirična raziskava o medijskih navadah in tudi širše o življenjskem stilu, porabi časa in kakovosti življenja Slovencev. Izdelava vprašalnika, usposabljanje anketarjev in izvedba raziskave kaže na skrbno pripravo.
- sociologija družine, rodnostno vedenje (Boh 1975a, 1975b, Boh in Sadar - Černigoj 1983);
- stratifikacija in mobilnost (Saksida in drugi 1974);
- vrednote mladih (Boh in Kroflič 1968; Hribar 1968);
- industrijska sociologija, teorija organizacij (Rus 1968; Rus in Odar 1976, 1977);
- socialni indikatorji (Hanžek 1979);
- prostorska sociologija (Mlinar 1965. Golob 1969, 1970, 1971, 1975;).

Kakovost in bogastvo raziskav se kažeta v raznovrstnosti tipov podatkov. Poleg subjektivnih podatkov o vrednotah in stališčih srečamo tudi celo vrsta podatkov o navadah, običajih. Pri tem izstopata raziskavi MKS in TBS (Saksida 1962; Boh 1966). Poznavanje problemov sociološkega raziskovanja se kaže skozi poizkuse širitve analitične perspektive z večnivojskim zbiranjem podatkov, poleg podatkov o dejstvih,

stališčih in objektivnih značilnostih oseb tudi podatkov o pripadnosti skupinam in organizacijam in beleženjem lastnosti in vplivov teh nadindividualnih enot. V tem okviru so zagrizli v eminentno sociološki problem, ki pa zaradi svoje težavnosti pri pridobivanju in analizi podatkov še vedno pomeni redko obravnavano temo, o povezanosti enot med sabo (komuniciranje, vpliv, sorodstvene in druge vezi, sociometrija, medgeneracijske povezave) in problem upoštevanje mikro- in makrosociološke razsežnosti pojavov (Mlinar 1965; Kranjc – Čuk 1967; Rus 1968; Golob 1971, 1975). Npr. Golob (1970) poizkuša predstaviti te razsežnosti s svojsko matematizacijo medskupinskih in znotrajskupinskih relacij. Že tedaj niso bile redke tudi čisto aplikativne raziskave (Boh in drugi 1968; Hafner 1972; Jezernik in Samec 1976; Boh 1975, 1976). In kar je morda najdragocenejše, so nam po zaslugi usposobljenosti za sodelovanje in poguma stopiti v stik z dogajanjem na tem področju danes dostopni mednarodni primerjalni podatki iz skoraj vseh največjih mednarodnih primerjalnih projektov iz šestdesetih let kot so Časovi budžeti (Boh 1966; Boh in Saksida 1969), Vrednote lokalnih voditeljev (Mlinar in Jerovšek 1968), Politične in družbene spremembe (Barbič in Boh 1969), Podoba sveta v letu 2000 (Boh in Kroflič 1968) in drugi (Boh in Sadar – Černigoj 1983; Rus in Odar 1976, 1977).

Značilnost večine študij je tudi raznovrstnost in kritična uporaba metod za zbiranje podatkov. Tako so gojile raziskave, včasih tudi vzporedno uporabljale, etnološki pristop, študije primerov in kvantitavno anketno metodo (Mlinar 1965, Golob 1971; Rus in Odar 1976, 1977). Najdemo primere študij z uporabo odprtih ali zaprtih intervjujev, analize vsebine ter sekundarne analize statističnih podatkov (npr. Jezernik 1977; Barbič 1978). Posameznim metodološkim problemom so posvečene posebne študije, npr. uporabe semantičnega diferenciala (Kroflič 1963). Zavedali so se vprašanj veljavnosti in zanesljivosti merjenja. Tako se v mnogih komentarjih, pa tudi v posebej temu problemu posvečenih študijah, kaže kritičnost pri uporabi anket, npr. sploh ne osamljena trditev:

“Pri vsakem znanstveno raziskovalnem delu si prizadevamo, da bi izbrali najadekvatnejšo metodo, to je tisto, ki meri najbolj točno, najbolj zanesljivo in veljavno...”, pri tem pa nastopijo težave, ker ljudje “...zelo netočno in subjektivno odgovarjajo na vprašanja o aktivnostih, se vseh ne spominjajo (...). Mimo tega pa ljudje nagibajo k temu, da odgovarjajo v skladu z normami (...) in odgovarjajo v smislu tega, kaj naj bi delali, ne pa kaj dejansko delajo.” (Boh 1966: 10).

To pa ni vodilo k sklepu, da ankete nasploh niso uporabne. Nasprotno je bila večina podatkov ravno anketnega tipa. Zaradi kritičnosti do te metode so bile ankete večinoma narejene po najvišjih standardih kontrole kakovosti (Toš 1963; Tauber 1966; Jezernik 1970, 1977). Izbira vzorcev kaže iznajdljivost pri izvedbi anket tudi za nižjo ceno in prilagojeno problematiki posamezne raziskave (namenski oz. kvotni, slučajni, snow-ball).

In končno je značilnost raziskav raznovrstnost in visoka kakovost pristopov k analizi podatkov. Med drugim srečamo še danes redko uporabljane tehnike večnivojske analize in analize omrežij (Rus in Odar 1976, 1977). V študiji komunikacijskih tipov se kaže metodološka sofisticacija pri izdelavi indeksov, podprtih s faktorsko analizo, uporaba multivariatnih metod diskriminantne in faktorske analize in analize vplivov (Barbič

1978; glej tudi Golob 1971; Boh 1975). Uporaba metod za klasifikacijo, razvrščanje, indeksiranje je bila v tistem času prvih računalnikov čista novost (npr. Boh in Saksida 1969; Knap 1975).

Cela vrsta konkretnih rezultatov in ugotovitev iz teh raziskav bi zaslužila ponovno obravnavo ali preizkus. Denimo vrednote mladih in odnos do napredka iz konca šestdesetih let v primerjavi z izsledki novejših raziskav mladine (Hribar 1968; Boh in Kroflič 1969), ali pa čisto konkreten kazalec o odnosu do skrajšanja delovnega časa v primerjavi z zaslužkom za raziskovanje spreminjanja delovnih vrednot in odnosa do prostega časa (Jezernik 1965). Kljub nesporni kakovosti in pomenu teh raziskav sta njihov vpliv in poznavanje danes zelo omejena, veliko podatkov izgubljenih, publikacij pogosto ni na razpolago. Nova generacija sociologov danes ponovno odkriva avtorje in pristope, ki so bili uveljavljeni že v šestdesetih letih in ki so bili bolj znani v tujini kot doma. Spodbujanje zanimanja za te raziskave pa je tudi namen tega prikaza sedanjih potencialov uporabe teh raziskav.

LITERATURA

- Bernik, Ivan. 1990. Current research on Social Stratification in Yugoslavia: Some Generalisations and Comments. *Österreichischen Zeitschrift für Soziologie*, 15. Jahrgang, Heft 2/1990.
- Bjegović, Alenka. 1979. Analiza teoretičnih prijemov v empiričnem sociološkem raziskovanju v prvih letih sociologije na Slovenskem. Diplomsko naloga. Mentorica Maca Jogan. Ljubljana, FSPN, 1979.
- Brislinger, E., E. Riedel in B. Hausstein. 1996. *Empirische Sozialforschung aus der DDR und den neuen Bundesländern 1968 bis 1996*. Köln: Zentralarchiv für empirische Sozialforschung und der Universität zu Köln.
- Davis, J., P. Ph. Mohler in T. W. Smith. 1994. *Nationwide General Social Surveys*. V I. Borg and P. Ph. Mohler. (eds.), *Trends and Perspectives in Empirical Social Research*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Durkheim, É. (1992): *Samomor / Prepoved incesta in njeni izviri*. Ljubljana : Škuc : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ehling, M., C. von der Heyde, J. H. P. Hoffmeyer-Zlotnik, H. Quit. 1992. Eine deutsche Standarddemographie. *ZUMA-Nachrichten* 31, Jg. 16, November.
- Hyman, H. H. 1972. *Secondary Analysis of Sample Surveys*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Lane, J.-E. 1990. Data Archives as an Instrument for Comparative Research. V E. Oyen. (ed.), *Comparative Methodology. Theory and Practice in International Social Research*. London: SAGE Studies in International Sociology 40: 187–202.
- Mochmann, E., in P. de Guchteneire. 1988. Data services for the Social Sciences. V L. Kiuzadjan, K.T. Saalen, G. Soloviev (eds.), *Information needs, problems and possibilities*. Vienna: European Coordination Centre for Research and Documentation in the Social Sciences (Vienna Centre).
- Mochmann, E., Oedegaard, I. C., Mauer, R. 1998. *Inventory of National Election Studies in Europe 1945–1995: Belgium, Denmark, France, Germany, Great Britain, Hungary, The Netherlands, Norway and Sweden*. Bergisch Gladbach: Edwin Ferger Verlag.
- Scheuch, E. K. 1990. From a data archive to an infrastructure for the social sciences. *International Social Science Journal*, 123: 93–111.

- Dodatek: Seznam navajanih raziskav Inštituta za sociologijo in filozofijo ISF:
- Barbič, A. 1978. Družbena vloga komunikacijskih tipov. Ljubljana: ISF.
- Barbič, A., K. Boh. 1969. Cross-national Program on Political and Social Change. (Pilot Study). V okviru mednarodnega projekta Verba, S.: Political and Social Change. Ljubljana: Institute of Sociology and Philosophy, University of Ljubljana.
- Boh, K. 1966. Časovni budžeti. Kako zaposlena žena troši prosti čas. Iz mednarodne raziskave Szalai, A.: Time Budgets Survey (TB65). Ljubljana: ISF.
- Boh, K. 1975a. Socialno psihološki faktorji v načrtovanju družine. Ljubljana: ISF.
- Boh, K. 1975b. Regulacija fertilitnosti v različnih slojih slovenske družbe. I.del. Ljubljana: ISF.
- Boh, K. 1976. Regulacija fertilitnosti v različnih slojih slovenske družbe. II. del. Poročilo o pilotni raziskavi. Ljubljana: ISF.
- Boh, K. in M. Kroflič. 1968. Kako mlajša generacija vrednoti gospodarski in politični položaj v svetu danes in kakšen razvoj napoveduje v bodočnosti. V okviru mednarodnega projekta Images of the World in the Year 2000 (IW2000). Raziskovalna naloga. Ljubljana: ISF.
- Boh, K., B. Mesec in V. Skalar. 1968. Motivi kajenja pri mladini. Ljubljana: ISF.
- Boh, K., N. Sadar - Černigoj. 1983. Spreminjanje življenjskih vzorcev v evropskih družinah. Razvojni trendi v 15 evropskih državah. Ljubljana: ISF.
- Boh, K. in S. Saksida. 1969. Način in vrste porabe prostega časa pri različnih socialnih kategorijah. Poskus tipologije porabe časa. Ljubljana: ISF.
- Golob, M. 1969. Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes. III. del. Ljubljana: ISF.
- Golob, M. 1970. Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes. IV. del. Ljubljana: ISF.
- Golob, M. 1971. Monografsko testiranje ruralnih stratifikacijskih procesov. Ljubljana: ISF.
- Golob, M. 1975. Inovacije in izročilo v socializacijskih procesih na vasi. Ljubljana: ISF.
- Hafner, Z. 1972. Krajevne skupnosti v mestnem območju Ljubljane. Ljubljana: Mestna konferenca SZDL Ljubljana.
- Hanžek, M. 1979. Konceptualizacija indikatorjev socialnega razvoja za potrebe planiranja: 3.del. Ljubljana : ISF.
- Hribar, S. 1968. Družbeno politične vrednote mladih. Ljubljana: ISF.
- Jezernik, M. 1965. Motivacija in stališča proizvajalcev pri uvajanju 42-urnega delovnega tedna. Ljubljana: ISF.
- Jezernik, M. 1970. "Vrednost rezultatov anketnih raziskav". *Anthropos* 1/1970.
- Jezernik, M. 1977. Hierarhija motivacijskih faktorjev v industriji. Ljubljana: ISF.
- Jezernik, M. in T. Samec. 1976. Mnenja občanov o bodoči ureditvi urbanizacije Domžal. Ljubljana: ISF.
- Knap, Ž. 1975. Nekateri matematični principi klasifikacije entitet v sociologiji. Ljubljana: ISF.
- Kranjc - Čuk, A. 1967. Grupne karakteristike in formiranje delovnih grup. Projekt Družbeni procesi, odnosi in strukture v delovnih organizacijah. Ljubljana: ISF.
- Kroflič, M. 1963. Aplikacija Osgoodove metode semantičnega diferenciala pri merjenju učinkov eksperimentalno povzročene frustracije. Ljubljana: ISF.
- Mlinar, Z. 1965. Družbena participacija občanov v krajevni skupnosti. Raziskava v podeželskem kraju Dolina. Ljubljana: ISF.
- Mlinar, Z. in J. Jerovšek. 1968. Vloga lokalnih voditelji in družbeno-politična participacija. V okviru projekta Vrednote lokalnih voditeljev - Mednarodna raziskava o politični participaciji. Democracy and Local Governance - International Studies of Values in politics (DLG65). Ljubljana: ISF.
- Rus, V. 1968. Komparativna analiza komunikacij, moči in odgovornosti v delovni organizaciji. Projekt Družbeni procesi, odnosi in strukture v delovnih organizacijah. Ljubljana: ISF.
- Rus, V in M. Odar. 1976. Odločanje v delovni organizaciji. I.del. Ljubljana: ISF.
- Rus, V in M. Odar. 1977. Odločanje v delovni organizaciji. II.del. Ljubljana: ISF.

- Saksida, S. 1962. Anketa o masovnih komunikacijskih sredstvih. MKS62. Vprašalnik. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Sociološki inštitut.
- Saksida, S., A. Caserman in M. Kroflič. 1965. Prosti čas delavcev v SR Sloveniji. (Iz podatkov MKS). Ljubljana: ISF.
- Saksida, S., A. Caserman in K. Petrović. 1974. "Social Stratification and Mobility in Yugoslav Society." V: Toronto 1974. Some Yugoslav papers presented to the 8th world congress of I. S. A.. Ljubljana: University of Ljubljana.
- Toš, N. 1963. "Metodološke rešitve. Iz sociološke raziskovalne prakse." Problemi 1962-63.
- Tauber, A. 1966. Organizacija mreže izpraševalcev za sociološke raziskave. Ljubljana: ISF.